

İktisat ve Bilgi*

Friedrich A. von Hayek

I

Bu yazının başlığının muğlak olması tesadüfî değildir. Yazının ana konusu, elbette ki, toplumun farklı üyelerinin sahip oldukları bilgi ile ilgili varsayımların ve önermelerin iktisadî analizde oynadıkları roldür. Fakat bu, aynı başlık altında tartışılabilecek diğer mesele ile kesinlikle bağlantılı değildir – formel iktisadî analizin ne dereceye kadar gerçek dünyada neler olduğuna dair bilgi aktardığı meselesi. Gerçekte benim ana görüşüm, esas itibarıyla iktisat biliminde formel denge analizini oluşturan totolojileri gerçek dünyadaki nedensellik hakkında bize herhangi bir şey anlatabilen önermeler hâline getirebilmenin, bu formel önermeleri, ancak, bilginin hangi biçimde elde edildiği ve nakledildiği hakkındaki kesin ifadeler ile doldurabildiğimiz kadarıyla mümkün olduğu şeklinde olacak. Kısacası, iktisat teorisinde mevcut olan – bu teorinin sadece çıkarımlar (implications) ile değil, nedenler ve sonuçlar ile de ilişkili olan ve bu nedenle de ilkesel olarak bir ölçüde doğrulanabilir¹ sonuçlara yol açan tek parçası olan – ampirik ögenin, bilginin elde edilmesi ile ilgili önermelerden oluştuğunu iddia edeceğim.

* “Economics and Knowledge”, *Economica*, Cilt: IV (Yeni seri, 1937), s. 33-54. Bu makale, Hayek’in London Economic Club’da 10 Kasım 1936 tarihinde yaptığı konuşmanın metnidir. Ayrıca bkz. Friedrich von Hayek, *Individualism and Economic Order*, Chicago: Chicago University Press, 1980, s. 33-56.

¹ Veya daha ziyade yanlışlanabilir (falsification) (Karşılaştırma için bkz. K. R. Popper, *Logik der Forschung (Bilimsel Buluşun Mantığı)* [Viyana, 1935] içinde muhtelif yerler).

Belki de, size şu dikkat çekici olguyu hatırlatarak başlayabilirim: Teorik incelemeyi, geleneksel denge analizinin sınırları ötesine taşımak amacıyla daha yakın zamanlarda farklı alanlarda yapılan çok sayıdaki girişim, cevabın, eğer benimki ile özdeş değilse bile, en azından onun bir parçası olan bir husus ile ilgili, yani öngörü (foresight) ile ilgili yaptığımız varsayımlara bağlı olduğunu kısa sürede gösterdi. Sanırım, tahmin edileceği gibi, öngörü ile ilgili varsayımların tartışıldığı ilk defa geniş ilgi çeken alan, risk teorisi idi.² Frank H. Knight'ın çalışması vasıtasıyla bu bağlamda harekete geçirilen saik, kendi özel alanının çok ötesinde bir derin etkiye sahip olduğunu hâlâ ispatlayabilir. Çok fazla geçmeden de öngörü ile ilişkili olarak yapılan varsayımlar, eksik rekabet teorisinin bilmecelelerinin, yani düopol ve oligopol meselelerinin, çözümü için temel öneme sahip olduklarını kanıtladılar. O zamandan bu yana, paranın ve endüstriyel dalgalanmaların daha "dinamik" niteliğe sahip olan meselelerinin ele alınışında, öngörü ve "tahmin" (anticipation) hakkında yapılan varsayımların aynı derecede merkezî bir rol oynadıkları ve özellikle de, denge faiz oranı gibi, saf denge analizinden bu alanlara devralınan kavramların ancak öngörü ile ilişkili varsayımlara dayanarak gereği gibi tarif edilebilecekleri gittikçe açık bir hâle geldi. Burada öyle görünüyor ki, insanların niye hata yaptıklarını açıklayabilmemizden önce, ilkin onların neden dolayı haklı olmaları gerektiğini açıklamalıyız.

Genel olarak görünen o ki, bu zarurî varsayımların tam olarak neler olduklarını henüz kararlaştıramasak da, denge kavramının kendisinin ancak öngörü ile ilişkili varsayımlara dayanarak kesin ve açık bir hâle getirilebileceğini kavradığımız bir noktaya gelmiş bulunuyoruz. Bu sorun, bu denemede beni daha sonra meşgul edecek. Şu anda sadece, mevcut durumda, ister iktisadî istatistiğin sınırlarını tarif etmek isteyelim ister bunun ötesine geçmek isteyelim, öngörü hakkındaki varsayımların muhakememizde (reasoning) sahip oldukları belirgin konumla ilgili can sıkıcı sorundan kaçamayacağımızı göstermekle ilgileniyorum. Bu, sadece bir tesadüf olabilir mi?

Evvelce de öne sürdüğüm gibi, bana öyle görünüyor ki bunun nedeni, burada sadece daha erken bir aşamada yüzleşmiş olmamız gereken

² Tahminlerin öneminin aşamalı olarak iktisadî analizde ortaya konulması sürecinin daha eksiksiz bir biçimde yapılacak olan bir incelemesi, büyük ihtimalle Irving Fisher'in *Appreciation and Interest* (Değerleme ve Faiz) [1816] adlı eserinden hareketle başlamak zorundadır.

çok daha geniş bir sorunun özel bir tarafı ile ilgilenmek zorunda olmamızdan kaynaklanmaktadır. İfade edilenlere temelde benzer olan meseleler, gerçekte, totolojiler sistemini – ki bu dizi önermeler zorunlu olarak doğrudur; çünkü bunlar sadece, bizim hareket ettiğimiz ve denge analizinin ana kapsamını teşkil eden varsayımların biçim değiştirmiş hâlleridirler (transformations) – birkaç bağımsız bireyden oluşan bir toplumdaki duruma uygulamaya çalıştığımızda ortaya çıkıyorlar. Uzun müddet, denge kavramının kendisinin ve saf analizde kullandığımız yöntemlerin, ancak münferit (single) bir bireyin eyleminin (action) analizi ile sınırlandırıldığına açık bir anlamı olduğunu ve bu analizi birkaç farklı bireyin etkileşiminin açıklanmasına uyguladığımızda, gerçekten farklı bir alana geçtiğimizi ve tamamen farklı nitelikteki bir ögeyi sessizce ortaya koyduğumuzu düşündüm.

Şuna eminim ki, tüm modern denge analizinde bulunan ve iktisat bilimini saf mantığın bir dalına, matematik ya da geometri gibi içsel tutarlılıktan başka bir ölçüye tâbi olmayan bir açık önermeler kümesine dönüştürme eğilimine, hoşgörüsüz bir biçimde ve şüphe ile bakan birçok kişi var. Fakat öyle görünüyor ki, bu dönüştürme süreci yeteri kadar sürdürülebilir ise, kendi çaresini de beraberinde getirecektir. İktisadî hayatın tamamen a priori kısımlarını muhakememizden bulup çıkartırken, sadece muhakememizin bütün kendi saflığı içinde bir tür bir Saf Tercih Mantığı (Pure Logic of Choice) niteliğinde olan bir ögesini ayırmıyor, aynı zamanda çok fazla ihmâl edilmiş bir diğer ögesini de ayırıyor ve onun önemini vurguluyoruz. Son zamanlarda iktisat teorisini gittikçe formel hâle getiren eğilimlerle ilgili eleştirim, bunların aşırıya kaçmalarından dolayı değil; formel iktisat teorisini, matematiğin olduğu gibi, bir araç olarak kullanarak mantığın bu dalının tecrit edilmesini (isolation) tamamlamak ve bu dalın meşru konumunun yerine nedensel süreçlerin incelenmesini (investigation of causal processes) geçirmek amacıyla, bu eğilimin henüz yeteri derecede geliştirilmemiş olmasından dolayıdır.

II

Ancak, saf denge analizinin totolojik önermelerinin, aslında toplumsal ilişkilerin açıklanmasında doğrudan bir uygulanabilirliğe sahip olmadıkları şeklindeki görüşümü tanıtlamadan önce; ilk olarak, denge kavramı-

nın münferit bir bireyin eylemlerine uygulanması hâlinde açık bir anlama sahip olduğunu ve bu anlamın da ne olduğunu göstermem gerekiyor. Bu görüşüme karşı, tam da burada, denge kavramının önemli olmadığı; çünkü bu kavram uygulanılmak istendiğinde, bütün söylenebilecek şeyin, tecrit edilmiş (isolated) bir kişinin zaten daima dengede olduğu şeklinde bir iddia öne sürülebilir. Fakat bu son ifade, herkesçe bilinen bir gerçek de olsa, sadece denge kavramının genelde yanlış bir biçimde kullanıldığını göstermektedir. Gerçekte ise söz konusu olan şey, bir kişinin dengede olup olmadığı değil, bu kişinin dengede olan eylemlerinin hangilerinin birbirleri ile ilişkili olduklarıdır. Denge analizinin, nispî değerlerin nispî maliyetlere uyduğu ya da bir kişinin herhangi bir faktörün farklı kullanım alanlarındaki marjinal getirilerini birbirlerine eşitleyeceği şeklindeki bütün önermeleri, eylemler arası ilişkiler hakkındadır. Herhangi bir kişinin eylemlerinin dengede olduğunu söylemek, bu eylemlerin sadece bir plânın parçası olarak anlaşılabilmesi durumunda mümkündür. Söz konusu mesele ancak bu ise ve bu eylemlere ancak aynı anda ve aynı koşullar göz önüne alınarak karar verildiyse; bu kişinin bilgisi ve tercihleri hakkındaki varsayımlarımızdan türettiğimiz ve bu eylemlerin karşılıklı ilişkileri hakkında olan açıklamalarımız, herhangi bir uygulanabilirliğe sahip olabilirler. Şunu da hatırlatmak önemlidir: Bu tarz analizde yola çıktığımız ve “veri” (data) olarak adlandırılan (bu kişinin beğenilerinin dışındaki) bütün olgular, bu kişi için verili olan, onun tarafından varolduğu bilinen (ya da varolduğuna inanılan) ve, tam olarak söylersek, nesnel olmayan olgulardır. Bu durum, türettiğimiz önermelerin zorunlu olarak a priori geçerli olmalarından ve söz konusu argümanın tutarlılığını korumamızdan kaynaklanmaktadır.³

Bu düşüncelerden iki ana sonuç çıkıyor. Birincisi; bir kişinin ardarda gelen eylemleri arasındaki denge ilişkileri, ancak aynı plânın icra edilmesinin (execution) bir parçası oldukları müddetçe mevcut olabileceklerinden dolayı; bu kişinin ilgili bilgisindeki (relevant knowledge) herhangi bir değişiklik, yani onu, plânını değiştirmeye yönelten herhangi bir değişiklik, bilgisindeki bu değişiklikten önce ve sonra meydana gelen eylemleri arasındaki denge ilişkisini bozacaktır. Diğer bir ifadeyle; denge ilişkisi, yalnız, bu kişinin tahminlerinin doğru çıktığı süre boyunca olan eylem-

³ Karşılaştırma için bkz. Ludwig von Mises, *Epistemological Problems of Economics* [İktisadın Epistemolojik Sorunları], Çev: George Reisman, New York: New York University Press, 1976.

lerini kapsayacaktır. İkincisi; denge, eylemler arası bir ilişki olduğundan ve bir kişinin eylemleri, zaman içerisinde zorunlu olarak ardarda meydana geleceğinden dolayı; bu zaman aralığının, denge kavramına herhangi bir anlamı vermek için gerekli olduğu açık bir hâle gelmektedir. Bu durum anılmaya değerdir; çünkü öyle görünüyor ki, birçok iktisatçı denge analizinde zamana bir yer bulmakta zorlanıyor ve netice olarak da, dengenin, zamansız bir şekilde kavranılması gerektiğini öne sürüyor. Bu ifadeler bana anlamsız görünüyorlar.

III

Rekabetçi bir toplumun koşullarına uygulanması durumunda, denge analizinin şüpheli hâle gelen anlamı hakkındaki bu anlamda söylediğim şeylere rağmen, şimdi elbette ki, bu kavramın başlangıçta tamamen, farklı bireylerin eylemleri arasındaki bir çeşit denge fikrini tasvir etmek amacıyla uygulamaya konulduğunu reddetmek istemiyorum. Şimdiye dek bütün tartıştığım şeyler, denge kavramının, tek bir kişinin farklı eylemlerinin karşılıklı bağımlılığını (interdependence) tarif etmek amacıyla kullandığımız biçimindeki anlamının, farklı kişilerin eylemleri arasındaki ilişkilere doğrudan doğruya uygulanmaya elverişli olmadığı hakkında idi. Gerçekte ise mesele, rekabetçi bir sistemdeki dengeden bahsettiğimizde, bundan ne anladığımızdır.

Yaklaşımımızdan çıkan ilk yanıt şu oluyor: Bu bağlamda bir dengenin mevcut olabilmesi, toplumun bütün üyelerinin bir dönem boyunca meydana gelen tüm eylemlerinin, her bir üyenin dönem başında kararlaştırdığı kendi bireysel plânlarının gerçekleştirilmiş biçimleri (execution) olması durumunda mümkündür. Ancak öyle görünüyor ki, bunun neyi ifade ettiğini daha yakından incelediğimizde, bu yanıtın, çözdüklerinden daha fazla güçlük yarattığı meydana çıkıyor. Bir dönem boyunca önceden tasarlanmış bir plâna göre hareket eden tecrit edilmiş bir kişiye (ya da aralarından herhangi biri tarafından idare edilen bir grup kişiye) ilişkin tasavvur ile ilgili özel bir güçlük söz konusu değildir. Bu durumda plânın, gerçekleştirilmesinin kavranabilir (conceivable) olması için, herhangi bir özel kriterin koşullarını sağlaması gerekmemektedir. Söz konusu plân, elbette ki, dışsal olgulara (external facts) ilişkin yanlış varsayımlara dayandırılabilir ve bu nedenle de plânın değiştirilmesi gerekebilir. Ancak bu plânın, başlangıçta tasarlandığı hâli ile gerçekleştirilmesini mümkün

kılan bir kavranabilir dışsal olaylar kümesi (a conceivable set of external events) daima mevcut olacaktır.

Bununla beraber, birkaç kişi tarafından aynı anda, fakat birbirlerinden bağımsız bir biçimde belirlenen plânlar söz konusu olduğunda durum farklıdır. Her şeyden önce, tüm bu plânların gerçekleşebilmeleri için, bunların, aynı dışsal olaylar kümesi ile ilgili beklentilere dayanmaları zorunludur; çünkü farklı insanların kendi plânlarını birbirleri ile çelişkili beklentilere dayandırmaları durumunda, hiçbir dışsal olaylar kümesi bütün bu plânların gerçekleştirilmesini mümkün kılamayacaktır. İkinci olarak; mübadele üzerine inşa edilmiş olan bir toplumda bu kişilerin plânları, diğer bireylerin, kendi eylemlerine uygun düşen (correspond) eylemlerini geniş ölçüde temin edeceklerdir. Bu durum şu anlama gelmektedir: Bireylerin, bütün plânlarını gerçekleştirebilmelerinin gerekli olması kavranabilir bir şey olsa dahi, farklı bireylerin plânlarının, özel bir anlamda, birbirleriyle uyumlu (compatible) olması zorunludur.⁴ Ya da aynı şeyi farklı kelimelerle ifade edersek: Herhangi bir kişinin kendi plânlarını dayandırdığı bir kısım veri, diğer insanların özel bir usûl ile hareket edeceği yönündeki beklentilere ilişkin olacağından dolayı; farklı plânların birbirleri ile olan uyumluluğu için, söz konusu kişinin plânlarının, diğer kişiler için veri teşkil eden eylemleri de kapsamı gerekmektedir.

Denge analizinin geleneksel ele alış tarzında; verilerin bütün bireylere, bireysel zevkleri ve teknik olguları temsil eden talep listeleri şeklinde, aynı derecede verildiği ve bu bireylerin aynı öncüllere dayanan fiillerinin, bir şekilde, plânlarını birbirleri ile uyumlu (adapted) olmaya yönelteceği biçiminde yapılan varsayım ile, bu güçlüğü bir bölümünden görünüşte uzak durulmuştur. Ancak bu, bir kişinin eylemlerinin diğer bir kişinin verilerini meydana getirmesi gerçeğinden kaynaklanan güçlüğü hakikatte gidermemektedir. Bu hususun bir dereceye kadar dolambaçlı bir muhakemeyi içerdiği sık sık vurgulanmaktadır. Bununla birlikte, şimdiye dek gözden kaçan şey, bütün bu prosedürün, çok daha genel nitelikte olan, ki demin anılan nokta sadece özel bir örnektir, ve “veriler” (datum) sözcüğünün çift anlamlı ifadesinden kaynaklanan bir kafa karışıklı-

⁴ Sosyoloji biliminde, bireysel amaçların ve arzuların birbirlerine uymaları ve uymamaları (correspondence and non-correspondence) veya birbirleri ile uyumluluğu ve uyumsuzluğu (compatibility and non-compatibility) açısından toplumsal ilişkilerin analiz edilmesi amacıyla, benim bildiğim kadarıyla, sistematik bir biçimde yapılmış olan girişimlerin bulunmaması, benim için uzun süreden beri bir merak konusudur.

ğı içerdiği'dir. Burada bütün insanlar için nesnel olgular biçiminde ve aynı olması gereken veri, artık açıkça, Saf Tercih Mantığı'nın biçim değiştirmiş totolojik varsayımları için başlangıç noktası teşkil eden veri ile aynı şey değildir. Başlangıç noktasındaki "veri", ancak ve ancak, faal durumda olan bireyin zihninde mevcut olan olgular anlamına geliyor ve veriler (datum) sözcüğünün yalnız bu özel yorumu, bu önermeleri zorunlu doğrular hâline getiriyordu. Veriler (datum) sözcüğü ise, incelenmekte olan birey için verili (given) olan ve onun tarafından bilinen şey anlamına geliyordu. Ancak bu kavram, bir bireyin eyleminin analizinden bir toplumdaki mevcut durumun analizine geçiş esnasında, gizlice bir anlam değişikliğine uğradı.

IV

Bu alanda karşılaştığımız birçok güçlüğün temelinde, veriler (datum) kavramı hakkındaki bu kafa karışıklığı yer aldığından dolayı, bu kavramın biraz daha ayrıntılı bir biçimde ele alınması gerekmektedir. Şüphesiz, veriler (datum), verili olan bir şeyi ifade etmektedir; ancak, açıkta kalan ve toplumsal bilimlerde iki farklı yanıtının bulunması mümkün olan mesele, bu olguların kimler için verili olduğudur. İktisatçılar bilinçaltılarında daima, bu nokta hakkında rahatsız ve bu olguların kimler için verili olduğunu hakikatte bilmedikleri hissine karşı, bunların verili olduğu hususunun altını çizerek güven tazeliyor görünüyorlar – hatta bunun için "verili veri" (given data) gibi gereğinden fazla söz içeren ifadeler dahi kullanıyorlar. Ancak bu durum, işaret edilen olguların, gözlem yapan iktisatçı için ya da bu iktisatçının eylemlerini açıklamak istediği kişiler için verili olmasının gerekli olup olmadığı ve aynı olguların sistemdeki farklı kişiler tarafından bilindiğinin kabul edilip edilmediği ya da farklı kişiler için bu "verilerin" de farklı olup olmadığı sorusunu yanıtlamıyor.

Bir tarafta, gözlem yapan iktisatçının bilmesi gereken nesnel hakiki olgular (objective real facts) anlamındaki; diğer tarafta ise, davranışlarını açıklamaya çalıştığımız kişiler tarafından bilinmesi gereken şeyler olarak öznel (subjective) anlamdaki bu iki farklı "veri" kavramının, hakikatte, temelde farklı olduğu ve dikkatli bir biçimde ayırt edilmesi gerektiğine dair muhtemel bir şüphe yok gibi görünüyor. Ve, ileride de göreceğimiz gibi, öznel anlamdaki verinin hangi nedenlerden dolayı nesnel olan veri-

ye daima uyması gerektiği meselesi, yanıtlamamız gereken başlıca sorunlardan birini oluşturmaktadır.

Bu ayrımı, bir denge durumunun herhangi bir noktasında bulunan bir toplum tasavvuru ile ne ifade edebileceğimiz meselesine uyguladığımızda, söz konusu ayrımın kullanışlılığı derha açık bir hâle gelmektedir. Farklı kişiler için verili olan öznel veri ile zorunlu olarak bu verilerden kaynaklanan bireysel plânların bir uyuşma içerisinde oldukları bir durumda, açıkça, iki anlamın mevcut olduğu söylenebilir: İfade edebileceğimiz şey sadece, bu plânların karşılıklı olarak birbirleri ile uyumlu olduğu ve bütün insanların plânlarını gerçekleştirmelerine müsaade eden ve herhangi bir hüsrana neden olmayan bir kavranabilir dışsal olaylar kümesinin neticede mevcut olduğudur. Eğer amaçların (intentions) bu karşılıklı uyumluluğu verili olmasaydı ve neticede hiçbir dışsal olaylar kümesi de beklentileri karşılamasaydı, bir denge durumunun mevcut olmadığını söyleyebilirdik. En azından bir kısım insan tarafından plânların yeniden gözden geçirilmesinin kaçınılmaz olduğu ya da, geçmişte daha çok bulunan bir anlamı olan, fakat bu meseleye tamamen uygun düşüyor gibi görünen bir deyim kullanırsak, “içsel” düzensizliklerin (endogeneous disturbances) kaçınılmaz olduğu bir durum ile karşı karşıya olurduk.

Bununla birlikte, öznel veriye ilişkin bireysel kümelerin nesnel veriye uyup uymadığı ve plânların dayandığı beklentilerin, neticede olgular ile desteklenip desteklenmediği meselesi hâlâ olduğu gibi durmaktadır. Eğer veriler arasında bu anlamda mevcut olan uygunluk (correspondence), denge için gerekli olsaydı, insanların uğrunda plân yaptıkları dönem sonunda, toplumun başlangıçta dengede olup olmadığına geçmişe bakmadan karar vermek asla mümkün olamayacaktı. Bu türden bir durumda, ilk anlamdaki biçimiyle tanımlanmış dengenin, (nesnel) veriye ilişkin önceden görülemeyen (unforeseen) bir gelişme vasıtasıyla bozulabileceğini söylemek ve bunu da dışsal bir düzensizlik (exogeneous disturbance) olarak adlandırmak, yerleşmiş kullanıma daha uygun gibi görünmektedir. Beklentilere uygun düşen dışsal gelişmeler ve bu beklentilerden farklı olan dışsal gelişmeler arasında bir ayrıma gitmediğimiz ve beklenen gelişmelerden, fiili duruma ilişkin herhangi bir sapmayı [mutlak anlamda bir “değişmeyi” ifade edip etmediğini hesaba katmaksızın] bir “değişme” biçiminde tanımlamadığımız takdirde, (nesnel) verideki bir değişiklik ile ilişkili olarak fazlaca kullanılan bu kavrama herhangi bir kesin an-

lam atfetmek, hemen hemen hiçbir şekilde mümkün görünmemektedir. Örneğin; mevsimlerin dönüşümü birden kesilse ve belli bir günden sonra hava değişmeden kalsa, bu [mutlak anlamdaki bir değişmeden ziyade, bir değişim eksikliğini ifade etse de] kesinlikle, algılarımızda olan bir veri değişimini, yani beklentilere ilişkin bir değişmeyi temsil eder. Fakat bütün bunların ifade ettiği şey, ancak ilk anlamdaki biçimiyle bir değişim mevcut ise, yani beklentiler çakışırsa, verilerdeki bir değişmeden bahsedebileceğimizdir. Eğer bu beklentiler birbirleri ile çatışırlarsa, (bu sefer) dışsal olgulara ilişkin herhangi bir gelişme, herhangi bir kişinin beklentilerini destekleyebilir ve diğer kişilerin ümitlerini boşa çıkarabilir; ve de nesnel veride neyin değiştiğine karar verme imkânı kalmaz.⁵

V

Bu durumda, bir toplum için, belli bir andaki denge durumundan bahsedebiliriz – ancak bu sadece, bireylerin yaptıkları düzenlemelerin vaktinde harekete geçirdiği farklı plânların karşılıklı olarak uyumlu oldukları anlamına gelmektedir. Ve denge bir kez meydana geldi mi, dışsal veriler toplumun bütün üyelerinin ortak beklentilerine uygun düştüğü müddetçe varolmaya devam edecektir. Öyleyse, bir denge durumunun bu anlamdaki sürekliliği, mutlak anlamda sabit olan nesnel veriye bağlı ve zorunlu olarak durağan olan bir süreç ile sınırlanmış değildir. Böylece denge analizi ilke olarak, ilerlemekte olan bir topluma ve son zamanlarda bize bir hayli sorun çıkartan zamanlar arası (intertemporal) fiyat ilişkilerine uygulanabilir bir hâle gelmektedir.⁶

⁵ Bkz. yazarın makalesi: "The Maintenance of Capital" (Sermayenin Muhafaza Edilmesi) [*Economica*, Cilt: II (Yeni seri, 1935), s. 265]; yeniden basımı *Profits, Interest and Investment* (Kâr, Faiz ve Yatırım) [Londra, 1939] içinde.

⁶ Denge kavramının durağan bir durumdan bu biçimde ayrılması, bana, oldukça uzun bir süredir devam eden bir sürecin zorunlu sonucundan başka bir şey değilmiş gibi geliyor. Bu iki kavramın (denge kavramı ile durağan durum kavramı – C.M.) birlikteliği zarurî değildir; fakat bugün sadece tarihsel nedenlerden dolayı genelde muhtemelen böyle düşünülmektedir. Eğer tam bir ayrışma hâlâ başarmamış ise, görünüme göre bunun nedeni, denge durumuna ilişkin [denge analizi ile ilgili olan ve durağan bir durum hakkındaki tasavvurdan esas olarak bağımsız olan bu önermeleri, genel bir biçimde ifade etmeyi mümkün kılan] alternatif bir tanımın hâlâ ileri sürülmemiş olmasıdır. Yine de şurası açıktır ki, denge analizinin çoğu önermesinin sadece [büyük bir ihtimalle asla ulaşılamayacak olan] durağan duruma uygulanabilir olması gerekmiyor. Bu ayrışma süreci Marshall ve onun uzun dönem ve kısa dönem denge ayrımı ile başladı gibi görünmektedir. Karşılaştırma için bkz. "Dengenin doğası ve bunu belirleyen nedenler, piyasanın genişlediğinin kabul edildiği dönemin uzunluğuna bağlıdır." şeklindeki ifadeler (*Principles of Economics* [İktisadın İlkeleri], 7. basım, Cilt: I, s. 330). Denge durumunun durağan bir durum olmadığına ilişkin görüş önceden benim "Das intertemporale Gleichgewichts-

Bu düşünceler, denge ile öngörü arasındaki ilişkiye önemli derecede ışık tutuyor gibi görünüyor; ki bu ilişki hususunda son zamanlarda oldukça hararetli tartışmalar oldu.⁷ Öyle görünüyor ki, denge kavramı sadece toplumun farklı üyelerinin sahip olduğu öngörünün özel bir anlamda hatasız (correct) olduğunu ifade etmektedir. (Buna göre) Bu kavram, her bir kişinin plânının, diğer insanların yapmayı tasarladıkları eylemler ile ilişkili beklentilere dayanması ve bütün bu plânların da aynı dışsal olgular kümesi ile ilişkili beklentilere dayanması anlamında hatasız olmasıdır. Böylece belirli koşullar altında, hiç kimsenin kendi plânını değiştirmesi için bir neden bulunmayacaktır. Bu durumda hatasız öngörü, kimi zaman anlaşıldığı üzere, dengeye varılması ihtimali olabilir diye mevcut olması gereken bir önkoşul değildir. Daha ziyade, denge durumunun tarif edici niteliğidir. Bu amaç için öngörünün, belirsiz olan geleceği de kapsayacak biçimde genişlemesi gerektiği anlamında ya da herkesin her şeyi önceden hatasız bir biçimde görmesi gerektiği anlamında, kusursuz olmasına ihtiyaç yoktur. Daha çok, tahminler hatasız çıktığı müddetçe dengenin süreceğini ve bu tahminlerin, yalnız, bireylerin kararları ile ilgili hususlarda hatasız olmaları gerektiğini söyleyebiliriz. İlgili öngörünün ya da bilginin ne olduğu meselesine daha sonra döneceğiz.

Daha ileri gitmeden önce galiba bir an durup, denge durumunun anlamı ve bunun nasıl bozulabileceği hakkında söylediklerimi somut bir örnek ile resmetmeliyim. Ev imâlatının herhangi bir anında sürmekte olan hazırlıkları düşünelim. Tuğlacılar, tesisatçılar ve diğerleri birtakım maddeler imâl edecekler ve bu maddeler de, her defasında, tamı tamına bu miktardaki özel maddenin gerekli olduğu belirli bir miktardaki eve uygun düşecektir. Aynı şekilde, muhtemel alıcıların da belirli sayıdaki evi belirli zamanlarda satın almalarını sağlayacak şekilde tasarruflarını biriktirdiklerini tasarlayabiliriz. Eğer tüm bu faaliyetler, aynı miktardaki evin imâli (ve elde edilmesi) için olan hazırlıkları temsil ederse, bu durumda bu faa-

system der Preise und die Bewegungen des Geldwerters" (*Weltwirtschaftliches Archiv*, Cilt: XXVIII, Haziran 1928) (adlı makalede) bulunmaktadır. Bu görüş, denge aracını "yatırım" ile bağlantılı herhangi bir fenomeni açıklamak için kullanmak istersek, elbette ki, zarurîdir. Konunun tamamı hakkında daha fazla tarihsel bilgi E. Schams, "Komparative Statik (*Zeitschrift für Nationalökonomie*, Cilt: II, Sayı: 1, [1930]) bulunabilir. Ayrıca bkz. Frank H. Knight, *The Ethics of Competition* (Rekabet Ahlâkı) [Londra, 1935], s. 175 n. Bu denemenin ilk yayınlanışından bu yana meydana gelen bazı gelişmeler için bkz. yazarın: *Pure Theory of Capital* (Sermayenin Saf Teorisi) [Londra, 1941], bölüm ii.

⁷ Karşılaştırma için bkz. özellikle Oskar Morgenstein, "Vollkommene Voraussicht und wirtschaftliches Gleichgewicht" (Kusursuz Öngörü ve İktisadî Denge), *Zeitschrift für Nationalökonomie*, Cilt: VI, Sayı: 3 (1934).

Piyasa

liyetler arasında, [bunlar ile meşgul olan bütün insanların, kendi plânlarını gerçekleştiribildiklerini keşfetmelerinin mümkün olduğu anlamında] bir dengenin bulunduğunu söyleyebiliriz.⁸ Bunun (mutlaka) böyle olması gerekmiyor; çünkü bu insanların eylemleri ile ilgili plânlarının bir parçası olmayan diğer şartların, onların beklediklerinden farklı olduğu ortaya çıkabilir. Söz konusu maddelerin bir kısmı kazara tahrip olabilir, hava şartları inşaatı imkânsız hâle getirebilir ya da bir buluş, farklı faktörlerin istendiği oranları değiştirebilir. Bu, bizim, (dışsal) veride olan bir değişme olarak adlandırdığımız şeydir; ki bu değişme, o ana dek mevcut olan dengeyi bozmaktadır. Eğer farklı plânlar başlangıçtan itibaren uyumsuz (incompatible) bir nitelikte olurlarsa, bu durumda, herhangi bir kişinin plânlarının altüst olması ve bu plânların değiştirilmesi gerektiği ve sonuçta da, dönem boyunca meydana gelen bütün eylemler kompleksinin, her bir bireyin eylemlerinin, [bireyin başlangıçta yaptığı] tek bir bireysel plânın parçası olarak anlaşılmasının mümkün olduğu duruma uygun düşen nitelikleri göstermemesi, her ne olursa olsun, kaçınılmaz olacaktır.⁹

VI

Bütün bu ifade ettiklerimde, bireysel plânların karşılıklı olarak basit bir biçimdeki uyumluluğu (mere intercompatibility)¹⁰ ile bunların arasında

⁸ Girişimcilerin belirli bir tarih için temin ettikleri (nispi maliyetler cinsinden) üretim malları ve tüketim malları oranı anlamında "yatırım" ve "tasarruf" arasındaki uygunluk ile bu tarihte genel olarak tüketicilerin kendi kaynaklarını üretim malları ve tüketim malları arasında bölüştürecekları oran, elbette daha genel öneme sahip bir diğer örnek olarak gösterilebilir (Karşılaştırma için bkz. benim makalelerim: "Price Expectations, Monetary Disturbances, and Malinvestment" [1933]; yeniden basımı *Profits, Interest and Investment* [Londra, 1939], s. 135-56 içinde; ve aynı kitapta "The Maintenance of Capital", s. 83-134). Bu bağlamda, aynı alanda yapılan araştırmalar (ki yazarın kriz teorileri hakkında bu spekülasyonları yapmasına müsaade etmiştir) esnasında büyük Fransız toplumbilimcisi G. Tarde'in, bu fenomenlerin ana nedeni olarak "contradiction de croyances" (inançların çatışması) veya "contradiction de jugements" (kararların çatışması) veya "contradiction de esperances" (tecrübelerin çatışması) üzerinde durduğunu belirtmek ilgi çekici olabilir (*Psychologie Economique* (Ekonomik Psikoloji) [Paris, 1902], Cilt: II, s. 128-29; ayrıca karşılaştırma için bkz. N. Pinkus, *Das Problem der Normalen in der Nationalökonomie* [Leipzig, 1906], s. 252 ve s. 275).

⁹ Denge den bahsedebilmemiz için her bir bireyin doğru çıkmasının gerekli olup olmadığı ya da farklı doğrultudaki hataların telafi edilmesi sonucunda, sanki her bir birey doğru çıkmış gibi, piyasaya gelen farklı meta miktarlarının aynı olmasının yeterli olup olmadığı, ilginç bir mesele olmakla birlikte, bu meseleyi burada tartışmayacağım. Bana öyle geliyor ki, denge için tam manasıyla ilk koşulun sağlanması gerekiyor; ancak, sadece ikinci koşulu gerektiren, arada sırada kullanışlı olabilecek daha geniş bir tasavvuru da göz önünde bulundurabilirim. Bu sorunun eksiksiz bir biçimde yapılacak olan tartışması, bazı iktisatçıların (Pareto da dahil) büyük sayılar kanununa bu bağlamda atfettileri önem meselesinin tamamını göz önünde bulundurmaz zorundadır. Bu genel hususta bkz. P.N. Rosestein-Rodan, "The Coordination of the General Theories of Money and Price" (Para ve Fiyat Genel Teorilerinin Eşgüdümü), *Economica*, Ağustos 1936.

¹⁰ Veya, Saf Tercih Mantığı'nın totolojik nitelikli bakış açısına göre, "bireysel plânlar" ve "öznel veri" ifadeleri dönüşümlü olarak kullanılabilirliğinden, farklı bireylerin öznel olan verileri arasındaki uyumayı.

ki uygunluğu (correspondence) ve fiili (actual) dışsal olguları ya da nesnel verileri vurgularken, elbette ki dışsal olguların, bir şekilde, öznel nitelikte olan karşılıklı bir uyuşmaya (subjective interagreement) yol açtığını ileri sürmeye çalışmıyorum. Aynı nesnel olgulara ilişkin tecrübelerden kaynaklanmadıkça, farklı insanlara ilişkin öznel verilerin birbirlerine daima uymaları için, elbette, hiçbir neden olmayacaktır. Ancak denge analizi, bu uygunluğa yol açan taraf ile ilgilenmemektedir. Mevcut bir denge durumu tasvir edilirken, sadece, öznel verilerin nesnel olgular ile çakıştığı varsayılmaktadır. (Diğer yandan) Denge ilişkileri yalnızca nesnel olgulardan türetilemez; çünkü insanların ne yapacaklarına ilişkin bir analiz, ancak onlar tarafından bilinen şeylerden hareket edebilir. Ne de denge analizi, yalnızca verili olan öznel bir veri kümesinden hareket edebilir; çünkü farklı insanlar hakkındaki öznel veriler, birbirleriyle ya uyumlu ya da uyumsuz olacaklardır, yani bunlar, dengenin mevcut olup olmadığını önceden belirleyeceklerdir.

İtiraf edildiği gibi kurmaca olan denge durumuna karşı olan ilgimizin nedenlerini sormadığımız sürece daha fazla ilerleyemeyeceğiz. Aşırı saf (overpure) iktisatçılar arada sırada ne söylemiş olurlarsa olsunlar, bu durumun tek haklı nedeninin, dengeye yönelik bir eğilimin önceden varsayılmış bulunulması olduğuna dair, muhtemel bir şüphe yok gibi görünüyor. İktisadın, saf mantık içerisinde yapılan bir egzersiz olmayı bırakmasına ve ampirik bir bilim hâline gelmesine yönelik bir eğilimin meydana gelmesi, ancak bu iddia sayesinde mümkün olmaktadır. Şimdi, ampirik bir bilim olarak iktisada dönmemiz gerekiyor.

Denge durumunun anlamı hakkındaki analizimizin ışığında, dengeye yönelik bir eğilimin mevcut olduğuna ilişkin bir iddianın hakiki içeriğinin ne olduğunu söylemek, kolay olsa gerektir. (Ancak) Bu, şunun dışında hemen hemen hiçbir şey ifade etmeyebilir: Belirli şartlar altında, toplumun farklı üyelerinin sahip oldukları bilgilerin ve bu kişilerin amaçlarının birbirleri ile gitgide uyuşması gerekir; ya da aynı şeyi, daha az genel ve daha az kesin, fakat daha somut bir biçimde ifade edersek, insanların ve özellikle de girişimcilerin beklentileri gitgide hatasız bir hâle gelir. Bu biçimi ile, dengeye yönelik bir eğilimin varlığı iddiası, açıkça ampirik bir önermedir; yani, gerçek dünyada ne olduğuna dair bir iddianın, en azından ilkesel olarak, doğrulanabilir olması gerekmektedir. Bu, bir dereceye kadar soyut olan açıklamamıza, oldukça makul bir sağduyu anlamı da ve-

riyor. Tek sorun, (a) bu eğilimin varolması gereken koşullar hakkında ve (b) bireysel bilginin değişim sürecinin doğası hakkında hâlâ bir hayli karanlıkta bulunuyor olmamız.

VII

Denge analizinin alışılmış sunumunda, genelde, dengenin nasıl meydana geldiği hakkındaki sorunlar çözülmüş gibi gösterilir. Ancak daha yakından baktığımızda, bu görünüşteki çözümlerin, zaten varsayılmış olan şeyin görünüşteki ispatından başka bir şey olmadıkları açık bir hâle gelmektedir.¹¹ Genel olarak bu amaç için benimsenen yöntem, her olayın her üye tarafından derhal öğrenildiği kusursuz bir piyasa varsayımdır. Burada akılda tutulması gereken şey, denge analizinin varsayımlarını sağlaması gereken kusursuz piyasanın, bütün bireysel metalarla ilgili belirli piyasalar ile sınırlanmaması gerektiğidir; bütün iktisadî sistemin, herkesin her şeyi bildiği tek bir kusursuz piyasa biçiminde olduğu varsayılmalıdır. Bu durumda kusursuz bir piyasa varsayımı, toplumun bütün üyelerinin tam manasıyla her şeyi bilmeleri gerekmez de, en azından kendi kararları ile ilişkili bütün şeyleri kendiliğinden (automatically) bilmeleri gerektiğinden başka bir anlama gelmez. Öyle görünüyor ki, dolabımızdan dualar ve sürgüler ile kovduğumuz iskelet, yani “iktisadî insan”, her şeyi bilen bir birey suretinde arka kapıdan içeriye girmiş bulunuyor.

İnsanların bütün şeyleri bilmeleri durumunda dengede oldukları şeklindeki ifade doğrudur; çünkü dengeyi sadece bu şekilde tarif etmekteyiz. Bu anlamdaki kusursuz bir piyasa varsayımı, sadece, dengenin var olduğunu söylemenin diğer bir yoludur; fakat bu, bizi, böyle bir durumun ne zaman ve nasıl meydana geleceği hakkındaki bir açıklamaya hiçbir şekilde götürmüyor. Şurası açık ki, belirli şartlar altında insanların bir denge duruma yaklaşacakları biçiminde bir iddiada bulunmak istersek, bu insanların hangi süreç vasıtasıyla zorunlu bilgiyi elde ettiklerini açıklamamız gerekecektir. Bu süreç esnasında bilginin fiilen elde edilmesi ile ilgili herhangi bir varsayım da, elbette yine hipotetik bir nitelikte olacaktır. Fakat bu, bu türden tüm varsayımların aynı derecede haklı nedenlere sa-

¹¹ Denge analizinin, dengenin konumunu verilerden türetmeye çalışmadan, sadece denge koşullarını tasvir ettiğinin son zamanlarda sık sık vurgulanması ile bu durum, bilinçli olarak çok az itiraf edilse de, zımnen kabul edilmiş gibi görünüyor. Şüphesiz ki, bu anlamıyla denge analizi saf mantık hâline gelmekte ve gerçek dünya hakkında herhangi bir iddia içermemektedir.

hip oldukları anlamına gelmez. (Dolayısıyla) Burada nedensellik hakkındaki varsayımlarla da ilgilenmemiz gerekiyor. Böylece varsaydığımız şeyin kendisinin, sadece imkân dahilinde olduğunun kabul edilmesi gerekme-yecek (ki insanların her şeyi bildiklerini kabul ettiğimizde, konu kesinlikle bu değildir), aynı zamanda doğru olduğunun da kabul edilmesi gerekecektir; ve varsaydığımız şeyin belirli meselelerde doğru olduğunu izah etmenin, en azından ilkesel olarak, imkân dahilinde olması gerekecektir.

Burada önemli olan nokta şudur: İnsanların görünüşte tecrübe vasıtasıyla öğrendikleri ve bilgiyi hangi biçimde elde ettiklerine ilişkin bu yardımcı hipotezler ya da varsayımlar, bizim, gerçek dünyada neler olduğu hakkındaki önermelerimizin ampirik içeriğini oluşturmaktadırlar. Bunlar çoğunlukla, önermelerimizin işaret ettiği piyasa türüne ilişkin tasvirler olarak, kılık değiştirmiş bir hâlde ve eksik bir biçimde görünürler. Ancak bu, belki de en önemlisi olsa da, bilginin nasıl elde edildiği ve nakledildiği hakkındaki daha genel bir sorunun sadece bir yönüdür. İktisatçıların sık sık farkına varmıyor gibi göründükleri önemli husus, bu hipotezlerin doğasının, Saf Tercih Mantığı'nın hareket ettiği daha genel varsayımlardan birçok bakımdan farklı olduğudur. Bana göre ana farklılıklar iki tanedir:

İlk olarak; Saf Tercih Mantığı'nın hareket ettiği varsayımlar, bütün insanların düşüncelerinde müşterek olduğunu bildiğimiz olgulardır. Bu varsayımlar, diğer insanların düşünce süreçlerini anlayabildiğimiz veya akıl yoluyla yeniden inşa edebildiğimiz alanı tanımlayan ya da sınırlayan aksiyomlar olarak görülebilirler. Bundan dolayı, ilgilendiğimiz alana evrensel olarak uygulanmaları mümkündür – bu alanın in concreto sınırları, şüphesiz ampirik bir mesele olsa da. Bu varsayımlar, bir eylemin üstlenildiği belirli koşullardan ziyade, (“içgüdüsel” eylemlerden ayrı olarak, çoğunlukla “akılcı” (rational) ya da hatta yalnızca “bilinçli” olarak adlandırığımız) bir tür insan eylemine işaret ederler. Ancak, toplumsal süreçleri açıklamak istediğimizde ortaya koymak zorunda olduğumuz varsayımlar ya da hipotezler, bir bireyin düşüncesinin dış dünya ile olan ilişkisi ile, yani bu bireyin bilgisinin dışsal olgulara ne dereceye kadar ve hangi biçimde uyduğu ile ilgilidirler. Ve bu hipotezler, zorunlu olarak, nedensel bağlantılar hakkındaki ve tecrübelerin bilgiyi hangi yoldan meydana getirdiği hakkındaki iddialar açısından da işlemek zorundadırlar.

Piyasa

İkinci olarak; Saf Tercih Mantığı'nın alanında iken, analizimiz ayrıntılı bir hâle getirilebilmektedir; diğer bir ifadeyle, bütün kavranabilir durumları içeren bir aracı burada geliştirirken, tamamlayıcı hipotezlerin zorunlu olarak seçici olmaları gerekmektedir, yani herhangi bir nedenden dolayı gerçek dünyanın koşulları ile özellikle ilişkili gördüğümüz bu türden ideal tipleri, olası durumların sonsuz çeşitliliği arasından seçmemiz gerekmektedir.¹² Elbette ki, [tıpkı Saf Tercih Mantığı'nın, sınırlı araçları çeşitli amaçlar arasında bölüştürmek zorunda olan kişilere uygun düşmesi gibi] konusunun “kusursuz piyasa” ya da benzeri biçimde tanımlanmış bir nesne ile per definitionem sınırlı olduğu ayrı bir bilim de geliştirebiliriz. Bu şekilde tanımlanmış olan bir alanda, önermelerimiz yeniden a priori doğru olacaklardır; ancak böyle bir işlem için, gerçek dünyadaki durumun bizim varsaydığımız duruma benzer olması şeklindeki varsayımı içine alan haklı nedenden yoksun olmamız gerekmektedir.

VIII

Şimdi, insanların ilgili bilgiyi elde ettikleri koşullara ve bu bilgiyi elde ettikleri sürece ilişkin somut hipotezin ne olduğu meselesine dönmem gerekiyor. Genelde bu açıdan kullanılmakta olan hipotezlerin neler oldukları açık olsaydı, bu hipotezleri iki bakımdan gözden geçirmemiz gerekli olurdu: Bunların, dengeye yönelik bir hareketi açıklamak için gerekli ve yeterli olup olmadıklarını incelememiz ve ne dereceye kadar gerçeklik (reality) ile desteklendiklerini göstermemiz gerekirdi. Fakat korkarım ki şu anda, dengeye yönelik bir eğilimin mevcut olacağına dayanarak ileri sürdüğümüz varsayımların tam olarak neler olduklarını söylemenin ve analizimizin gerçek dünyaya uygulanmasının mümkün olduğunu iddia etmenin aşırı derecede güç bir hâle geldiği bir aşamaya yaklaşıyorum.¹³

¹² Burada yapılan ayırım, “ideal tip”lerin iktisat teorisinin muhakemesinde oynadıkları rol hakkında iktisatçılar ve toplumbilimciler arasında eskiden beri mevcut olan ihtilâfi çözmeye yardımcı olabilir. İktisat kuramcısı kendi muhakemesinin herhangi bir “ideal tip” kullanmaya ihtiyaç duymayacak genellikte olduğunu belirtmesine rağmen, toplumbilimciler sürekli olarak iktisat teorisinin alışılmış işleme biçiminin (procedure) belirli ideal tiplere ilişkin varsayımlar içerdiğini vurgulamışlardır. İşin aslı şöyle görünüyor: İktisat kuramcısı, iktisatçıların geniş ölçüde ilgilendiği Saf Tercih Mantığı'nın alanı dahilindeyken kendi iddiasında haklıdır; ancak, Saf Tercih Mantığı'nı toplumsal bir süreci açıklamak için kullanmak istediği zaman, çeşitli ideal tipleri kullanmak zorunda kalmaktadır.

¹³ Daha önceki iktisatçılar bu hususta kendi ardıllarından çoğu kez daha açıktılar. Örneğin bkz. Adam Smith (*Wealth of Nations* [Ulusların Refahı], Ed: Edwin Cannan, Cilt: I, s. 116): “Bununla birlikte, bu [ücret] eşitliğinin bütün faydası ve zararı içerisinde meydana gelmesi için, kusursuz bir özgürlük durumu mevcut olsa dahi, üç şey gereklidir: İlk olarak; yöredeki işgücü kullanımının iyi bi

Bu husus üzerinde şu ana dek fazlaca bir yol almışım gibi davranmam. Sonuç olarak, bütün yapabileceğim şey, argümanımızın önemi hakkında açık olmak istediğimiz zaman yanıt bulmamız gereken olacak birkaç soruyu sormak olacaktır.

Bir dengenin meydana gelmesi için gerekli olduğuna dair, iktisatçıların üzerinde adeta uzlaşmış gibi göründükleri tek koşul “verinin değişmezliği” (constancy of the data) dir. Ancak, veriler (datum) kavramının belirsizliği hakkında gördüklerimizden sonra bunun, haklı olarak, bizi fazla ileriye götürmediğinden şüpheleneceğiz. Hatta veriler sözcüğünün burada (hatırlanacağı üzere, farklı bireylerin tercihlerini içeren) nesnel anlamda kullanıldığını varsaysak da – büyük ihtimalle varsaymamız gerekiyor – insanların zorunlu bilgiyi elde etmeleri için bunun gerekli mi yoksa yeterli mi olduğu ya da bunun, insanların bu şekilde davranacakları koşulların bir ifadesi anlamına mı geldiği, hiçbir şekilde açık değildir. Daha ziyade önemli olan şey, bir ölçüde, bazı yazarların “kusursuz bilgi”yi (perfect knowledge) fazladan ve ayrı bir koşul olarak eklemenin zorunlu olduğunu düşünmeleridir.¹⁴ Aslında göreceğiz ki, nesnel verinin değişmez olması ne zorunlu ne de yeterli bir koşuldur. Değişmezliğin zorunlu bir koşul olmaması şu olgulardan anlaşılıyor: İlk olarak; değişmezliği kimse, dünyada hiçbir şeyin asla meydana gelmemesi biçimindeki mutlak anlamında yorumlamak istemez. İkinci olarak; gördüğümüz gibi, belirli zamanlarda meydana gelen değişiklikleri ya da belki de sabit bir ölçüde süren değişiklikleri dahi (değişmezlik koşuluna) dahil etmek istediğimizde, değişmezliği tanımlayabileceğimiz tek yol beklentilerden hareket etmek olacaktır. Bu koşulun bütün vardığı nokta, dünyada, olayları önceden hatasız bir biçimde bilmeyi (predict) mümkün kılan fark edilebilir bir miktarda düzenliliğin (some discernible regularity) mevcut olması gerektiğidir. Ancak bu, insanların olayları önceden hatasız bir biçimde görmeyi öğreneceklerini açık bir biçimde kanıtlamaya yetmemekle beraber; aynı şey, hemen hemen az bir derecede, verilerin mutlak anlamdaki değişmezliği için de doğrudur. Herhangi bir birey için verilerin değişmezli-

linmesi ve uzunca bir süreden beri mevcut olması gerekmektedir ...”; ya da David Ricardo (*Letters to Malthus* [Malthus’a Mektuplar], 22 Ekim 1811, s. 18): “İnsanların, kendi işlerini yürütmenin ve borçlarını ödemenin en iyi ve en ucuz yolundan habersiz olduklarını ifade etmek, benim açımdan bir yanıt anlamına gelmemektedir; çünkü bu bir hakikat meselesidir, bilimsel bir mesele değildir ve Politik İktisat’ta bulunan neredeyse her önermeye karşı ileri sürülebilir.”

¹⁴ Bkz. Nicholas Kaldor, “A Classificatory Note on the Determinateness of Equilibrium” (Dengenin Belirlenimi Üzerine Sınıflandırıcı Bir Not), *Review of Economic Studies*, Cilt: I, Sayı: 2 (1934), s. 23.

Piyasa

ği, hiçbir biçimde, kendisinden bağımsız olan olguların değişmezliği anlamına gelmez; çünkü, şüphesiz, diğer insanların eylemlerinin değil, sadece zevklerin bu anlamda değişmez oldukları varsayılabilir. Diğer bütün insanlar, dışsal olgular ve diğer insanların eylemleri hakkında tecrübe edindikçe kararlarını değiştireceklerinden dolayı; bu ardarda gelen değişiklik süreçlerinin, hangi nedenlerden dolayı bir nihayete varmaları gerektiğine dair hiçbir sebep bulunmamaktadır. Bu zorluklar iyi bilinen şeylerdir.¹⁵ Bu zorluklara burada sadece, bir dengeye ulaşılmasına ilişkin koşullar hakkında gerçekte ne kadar az şey bildiğimizi hatırlatmak amacıyla değiniyorum. Fakat bu yaklaşım dizisini daha fazla izlemeyi önermiyorum; bunun nedeni, insanların öğrenecekleri ampirik olasılığa ilişkin meselenin (yani, söz konusu insanların sahip oldukları öznel verilerin, netice olarak, birbirlerine ve nesnel verilere uyacakları meselesinin) çözülme kavuşturulmamış ve son derece ilginç sorunlardan yoksun oluşu değildir. Söz konusu neden, daha ziyade, bana, ana soruna yaklaşmanın daha başka ve daha verimli bir yolunun mümkün gibi görünmesinden kaynaklanmaktadır.

IX

İnsanların zorunlu bilgiyi elde ettikleri koşullara ve bu bilgiyi elde ettikleri süreçlere ilişkin tartıştığım meseleler, geçen tartışmalarda hiç olmazsa bir parça dikkat çekti. Fakat bana, en azından aynı derecede önemli, ancak hiç dikkat çekmemiş daha ileri bir mesele var gibi geliyor; bu da, dengeden bahsedebilmemiz için, farklı bireylerin ne kadar bilgiye ve ne tür bilgiye sahip olmaları gerektiği meselesidir. Eğer söz konusu denge tasavvurun herhangi bir ampirik önemi var ise, bu durumda bu tasavvurun herkesin her şeyi bildiğini önceden varsayamayacağı açıktır. Daha evvel, ne olduğu tarif edilmemiş “ilgili bilgi” (relevant knowledge) ifadesini, yani belirli (particular) bir bireyle ilgili bilgi ifadesini kullanmam gerekmişti. Fakat bu ilgili bilgi nedir? Bu sadece, bu bireyin eylemlerini fiilen (actually) etkilemiş olan bilgi anlamına gelmektedir; çünkü bireyin kararları, örneğin, sadece sahip olduğu bilgi yanlış (incorrect) olacağı yerde yanlışsız (correct) olsaydı değil, aynı zamanda tamamıyla farklı alanlara ait bilgiye sahip olsaydı da farklı olabilirdi.

¹⁵ A.g.e. içinde muhtelif yerler.

Açıkça, burada işbölümü sorununa (division of labor) epeyce benzer, ve en azından onun kadar önemli olan, bir bilgi bölüşümü (division of knowledge)¹⁶ sorunu mevcuttur. Fakat işbölümü, bilimimizin başlangıcından itibaren incelemelerin başta gelen konularından birisi olduğu hâlde, bilginin bölüşümü sorunu, bana bir toplumsal bilim olarak iktisadın gerçekten ana sorunu olarak görünse de, bütünüyle ihmâl edilmiştir. Çözüyormuş gibi yaptığımız sorun, her birinin sadece bilgi parçalarına sahip olduğu bir takım insanların kendiliğinden etkileşiminin (spontaneous interaction), fiyatların maliyetlere uyduğu vs. ve ancak, bütün bu bireylere ilişkin bir araya toplanmış bilgiye sahip olan bir kimsenin bilinçli bir şekildeki yönetiminin meydana getireceği bir duruma, hangi biçimde yol açtığıdır. Fiyatların maliyetlere uyma eğilimine sahip olduğu şekildeki ampirik gözlem, bilimimizin başlangıcını oluşturduğundan bu yana, tecrübeler bize bu türden olayların meydana geldiğini göstermektedir. Fakat analizimizde, bu sonuca yol açması için bireylerin hangi türden bilgi parçalarına sahip olmaları gerektiğini göstermek yerine, herkesin her şeyi bildiği varsayımına geri dönüyor ve böylece sorunun herhangi bir hakiki nitelikteki çözümünü geçiştiriyoruz.

Bununla birlikte, farklı bireyler arasında bilginin bu şekildeki bölüşümünü ele almak amacıyla fazla ilerlemeden önce, bu bağlamda, konuyla ilgisi olan bilgi türü hakkında biraz daha açık olmak gerekiyor. İktisatçıların arasında sadece fiyatlara ilişkin bilgi ihtiyacına önem vermek alışılmış bir hâle geldi; çünkü görünüşe göre – nesnel ve öznel veriler arasındaki kafa karışıklığının bir sonucu olarak – nesnel olgulara ilişkin tüm bilgi doğal karşılanıyor. Hatta mevcut fiyatların bilgisi son zamanlarda o kadar doğal karşılanır oldu ki, bilgi meselesinin şüpheli olarak görülen tek bağlantısı, gelecekteki fiyatların tahmini (anticipation) oldu. Fakat, önceden bu denemenin başında da belirttiğim gibi, fiyat beklentileri ve hatta mevcut fiyatların bilgisi, bilgi sorununun benim gördüğüm kadarıyla sadece çok küçük bir bölümünü oluşturuyorlar. Bilgi sorununun benim ilgilendiğim daha geniş olan tarafı, farklı metallerin hangi biçimde elde edilebileceklerine ve kullanılacaklarına ilişkin temel olgu hakkın-

¹⁶ Karşılaştırma için bkz. L. von Mises, *Gemeinwirtschaft* (2. basım, Jena, 1932), s. 96: "Die Verteilung der Verfügungsgewalt über die wirtschaftlichen Güter der arbeitsteilig wirtschaftenden Sozialwirtschaft auf viele Individuen bewirkt eine Art geistige Arbeitsteilung, ohne die Produktionsrechnung und Wirtschaft nicht möglich wäre".

daki bilgi¹⁷ ile bu metaların fiilen hangi koşullarda elde edildikleri ve kullanıldıklarıdır; yani, farklı kişiler için öznel olan verilerin hangi nedenlerden dolayı nesnel olgulara uydukları şeklindeki genel meseledir. Bizim bilgiye ilişkin buradaki sorumuz da, tastamam bu uygunluğun varlığıdır. Mevcut denge analizinin büyük bir bölümü, bu uygunluğun var olduğunu sadece varsaymaktadır. Ancak eğer, bir kişinin belirli özelliklere sahip olduğuna inandığı şeylere yönelik olan tutumu hakkında zorunlu olarak doğru olan önermelerin, hangi nedenlerden dolayı toplumun, ya bu özelliklere sahip olan ya da toplumun üyelerince bu özelliklere sahip olduğuna (açıklamamız gerekecek olan bazı nedenlerden dolayı) yaygın bir biçimde inanılan şeylere ilişkin eylemleri hakkında doğru çıkmaları gerektiğini göstermek istersek, bu uygunluğu açıklamamız zorunlu olacaktır.¹⁸

Ancak tartışmakta olduğum özel soruna, yani dengenin hâkim olabilmesi için farklı bireylerin sahip olmaları gereken bilgi miktarı (ya da sahip olmaları gereken “ilgili” bilgi) sorununa geri dönecek olursam: Eğer dengenin mevcut olup olmadığının ya da bozulup bozulmadığının hangi biçimde açıklığa kavuşturulabileceğini hatırlarsak, bir cevaba yaklaşabileceğiz. Şunu gördük ki, herhangi bir kişinin plânlarını değiştirmesi durumunda denge bağlantıları kopacaktır; çünkü, ya bu kişinin zevkleri değişmiştir (ki bu, bizi burada ilgilendirmiyor) ya da bu kişi yeni olgular hakkında bilgi sahibi olmuştur. Fakat söz konusu kişinin, plânlarını değiştirmesine neden olan olguları öğrenmesi için açıkça iki farklı yol mevcuttur; ki bunlar da amaçları-

¹⁷ Bu anlamdaki bilgi, genellikle beceri (skill) olarak tasvir edilen şeyden daha fazlasını içermektedir ve burada bahsettiğimiz bilginin bölüşümü de işbölümü ile kastedilenden daha fazlasını içermektedir. Kısaca ifade edilirse, “beceri” sadece bir kişinin kendi ticarî işlerinde kullandığı bilgiyi ifade eder; toplumdaki süreçler hakkında herhangi bir şey söyleyebilmemiz için hakkında bir şeyler bilmemiz gereken daha ileri nitelikteki bilgi ise, söz konusu kişinin dolaylı eylemlerinin alternatif olasılıklarına ilişkin bilgidir. Şu da eklenebilir ki; sözcüğün buradaki anlamıyla bilgi, öngörü ile sadece, bütün bilginin önceden bilme kapasitesi (capacity to predict) anlamına gelmesi durumunda özdeştir.

¹⁸ İktisat teorisinin bütün önermeleri, kendilerine yönelik insan davranışları açısından tanımlanmış şeylere işaret ederler; yani iktisat teorisinin arada sırada bahsettiği “şeker” (sugar), nesnel niteliklerine göre değil, insanların bu şekerin belirli ihtiyaçlarını belirli bir biçimde karşılayacağına inanmaları olgusuna göre tanımlanır. Bu durum, her türlü güçlüğü ve karışıklığı, özellikle de “doğrulama” (verification) ile ilgili olanların kaynağını oluşturmaktadır. Şüphesiz bu bağlamda da, verstehende toplumsal bilimlerle davranışçı yaklaşım (behaviorist approach) arasındaki zıtlık oldukça göz alıcı bir hâlde geliyor. Toplumsal bilimlerdeki davranışçıların, tutarlı olmak istemeleri durumunda geleneksel yaklaşımın ne kadarından vazgeçmeleri gerektiğinden tamamen haberdar olup olmadıklarından veya bunun farkında olmaları durumunda ise geleneksel yaklaşıma tutarlı bir biçimde bağlı kalıp kalmayacaklarından, emin değilim. Bu durumda, örneğin, para teorisinin önermelerinin, diyelim ki, yalnız “belirli bir damga taşıyan yuvarlak metal diskler”den ya da benzeri şekilde tanımlanmış bir takım fiziksel nesne veya nesnel grubundan söz etmesi gerekecektir.

mız açısından tamamen farklı öneme sahiptirler: Söz konusu kişi yeni olguları tesadüf eseri, yani başlangıçtaki plânını gerçekleştirmek için yaptığı girişimin zorunlu bir sonucu olmayan bir yoldan öğrenebilir; veya girişimi esnasında, bu olguların umduğundan farklı olduğunu keşfetmesi kaçınılmaz hâle gelebilir. Şurası açık ki, bu kişinin plâna göre ilerleyebilmesi için, bilgisinin, plânın gerçekleştirilmesi esnasında zorunlu olarak teyit edilecek (confirmed) ya da düzeltilecek (corrected) olan hususlarda yanlışsız olması gerekmektedir. Fakat aynı kişinin, sahip olması durumunda kendi plânını kesinlikle etkileyecek olan şeyler hakkında hiçbir bilgisi de olmayabilir.

Bu durumdan çıkarmamız gereken sonuç şudur: Söz konusu kişinin, dengenin hâkim olabilmesi için sahip olması gereken ilgili bilgi, aslen içinde bulunduğu konuma göre ve bu konumda iken yaptığı plânlara göre elde etmeye mecbur olduğu bilgidir. Bu bilgi kesinlikle, tesadüfen sahip olması durumunda ona yararlı olacak ve onu plânını değiştirmeye yöneltecek olan bilginin tamamı değildir. Bu nedenle; sırf bazı insanların, bilmeleri durumunda onları plânlarını değiştirmeye teşvik edecek olguları öğrenme fırsatına sahip olmamaları nedeniyle, gayet iyi bir denge konumunda bulunabiliriz. Ya da diğer bir deyişle; ancak, bir kişinin asıl plânını gerçekleştirmek için yaptığı girişim esnasında elde etmeye mecbur olduğu bilgi ile ilişkili olan bir dengeye ulaşmak mümkündür.

Böyle bir konum, bu anlamda denge durumunu temsil etmekle beraber; bu dengenin, dengenin kendisinin bir çeşit optimum konum olarak görüldüğü özel anlamdaki bir denge olmadığı açıktır. Bireysel bilgi parçalarından oluşan bir bileşime (combination) ilişkin sonuçların, her şeyi bilen bir diktatörün idaresine ilişkin sonuçlar ile kıyaslanabilir olmaları için, görünüşe göre, daha ileri nitelikteki koşulların ortaya konulması gerekmektedir.¹⁹ Bu diktatörün istediği sonuçları meydana getirebilmeleri için bireylerin sahip olmaları gereken bilgi miktarını tanımlamak mümkün olmasına rağmen, bu yönde yapılmış hakiki bir girişimden benim haberim yok. Bu koşullardan biri büyük ihtimalle şudur: Her çeşit kaynağın her bir alternatif kullanımının, bu gibi kaynaklardan bazılarını sahip olup, bunları gerçekte başka amaçlar için kullanan kişi tarafından bi

¹⁹ Bu koşullar çoğunlukla "sürtüşmeler" (frictions) bulunmaması biçiminde tanımlanırlar. Geçenlerde yayınlanan bir makalede ("Quantity of Capital and Rate of Interest" [Sermaye Miktarı ve Faiz Oranı], *Journal of Political Economy*, Cilt: XLIV, Sayı: 5 (1936), s. 638) Frank H. Knight, haklı bir biçimde, "iktisadî tartışmalarda 'hata'nın (error) sürtüşmenin alışılmış anlamı olduğu"na dikkati çekiyor.

linmesi. Böylece bu kaynakların farklı kullanımları, dolaylı ya da dolaysız bir biçimde, birbirlerine bağlanmış olacaktır.²⁰ Fakat bu koşulu sadece, her alanda, belirli bir kesimdeki insanların arasında tüm ilgili bilgiye sahip olan kişilerin bulunmasının, bu bağlantının sağlanması için çoğu durumda yeterli olacağını gösteren bir örnek olarak belirtiyorum. Bu konuyu ayrıntılı bir biçimde işlemek ilginç ve oldukça önemli bir iş olurdu; ancak, bu iş bu yazının sınırlarını aşıyor.

Bu hususta söylemiş olduklarım geniş ölçüde bir eleştiri biçiminde olsa, şimdiye dek üstesinden geldiğimiz şeyler hakkında lüzumundan fazla ümitsiz görünmek istemiyorum. Argümanımızda bulunan zarurî bir bağlantıyı atlamış olsak da, iktisadın, kendi muhakemesinde aslen varolan şey vasıtasıyla, bütün toplumsal bilimlerin şu ana sorusuna bir yanıt bulmaya, diğer herhangi bir toplumsal bilimden daha fazla yaklaştığına hâlâ inanıyorum: Farklı zihinlerde mevcut olan bilgi parçalarından oluşan bir bileşimin, [bilinçli bir şekilde yaratılacak olsalardı] hiçbir münferit kişinin sahip olamayacağı yönetici bir akıl tarafından bilinen bir bilgiye ihtiyaç duyacak olan sonuçları meydana getirmesi, nasıl mümkün oluyor? Bunun için şöyle bir yanıt verilebilir: Bireylerin kendiliğinden (spontaneous) gerçekleşen eylemleri, [tanımlayabileceğimiz koşullar altında] hiç kimse plânlamamış da olsa, sanki tek bir plâna göre yapılmış gibi anlaşılabilir bir kaynak dağılımına neden olmaktadır. Bu yanıt aslında bana, bazen metamorfik bir şekilde “toplumsal akıl” (social mind) olarak tanımlanan soruna verilen bir yanıtmış gibi geliyor. Fakat bu türden iddiaların çoğunlukla reddedilmesi bizi şaşkırtmamalı; çünkü bu iddiaları doğru temellere dayandırmıyoruz.

²⁰ Bu koşul, verili bir talep seviyesinde, farklı üretim faktörlerinin farklı kullanım alanlarındaki marjinal verimliliklerinin birbirlerine eşitlenmelerini ve bu anlamda bir üretim dengesinin meydana gelmesini temin etmek için gerekli olmakla birlikte, muhtemelen yeterli bir koşul değildir. Her türden kaynağın olası her alternatif kullanımının, bu türden kaynak gruplarına sahip olan kişiler arasında en az biri tarafından bilinmesi, sanılacağına aksine, zorunlu değildir. Kaynak sahipleri tarafından bilinen ve belli bir kullanıma ilişkin olan alternatiflerin bu kaynakların fiyatlarına yansımış olması nedeniyle, söz konusu kaynaklar tek bir özel amaç için kullanılmaktadırlar. Eğer mülkiyetinde olan bu kaynakları o için kullanan C, n hakkında bilgi sahibi iken; m için kullanan A, n hakkında ve n için kullanan B de m hakkında bilgi sahibi olursa vs., tâ ki z için kullanan fakat sadece y hakkında bilgi sahibi olan L'ye kadar geldiğimizde; bu yoldan bir metanın m, n, o ... y, z gibi alternatif kullanımının bilgisinin yeterli bir biçimde dağılımı mümkün olabilir. Buna ek olarak, herhangi bir metanın üretimi için farklı faktörlerin bir araya getirildiği farklı oranlara ilişkin belirli bir dağılımın, ne dereceye kadar gerekli olduğundan emin değilim. Tam bir denge için, kendi ihtiyaçlarının tatmini için olan metaların kullanılabilirliği hakkında tüketicilerin sahip oldukları bilgiye ilişkin ilave varsayımlar gerekli olacaktır.

Bu bağlamda değinmem gereken yalnız bir nokta daha var. O da şudur: Eğer dengeye yönelik eğilim [ki böyle bir eğilimin varolduğuna inanmak için ampirik temellere dayanan nedenlerimiz var], sadece insanların kendi iktisadî faaliyetleri esnasında elde edecekleri bilgi ile ilişkili olan bir dengeye yönelik ise; ve eğer bilgide meydana gelen herhangi bir diğer değişikliğin, sözcüğün alışılmış anlamında, denge analizinin alanı dışında kalan “verilerdeki bir değişiklik” (a change in the data) olarak kabul edilmesi gerekiyorsa; o zaman bu durum, denge analizinin, bilgide meydana gelen bu tür değişikliklerin önemi hakkında bize gerçekte hiçbir şey anlamayacağı anlamına ve bu analiz de, saf analiz [amacı, bilgiyi nakletmek olan basın gibi] kurumlar hakkında fevkalade az şey söyler gibi görünmesinin nedenini izah etmesi için daha fazla ilerlemesi gerektiği anlamına gelecektir. Hatta söz konusu durum, saf analiz ile ilgilenmenin, hangi nedenlerden dolayı, reklamcılık gibi bazı kurumların gerçek hayatta oynadıkları role karşı garip bir körlük yarattığını dahi açıklayabilir.

X

Çok daha özenli bir incelemeyi hak eden konular hakkındaki bu oldukça dağınık sözlere rağmen, bu meseleler hakkındaki incelememi bitirmem gerekiyor. Eklemek istediğim sadece bir-iki söz daha var:

İlk olarak; Denge analizinin formel araçlarının gerçek dünyanın açıklığa kavuşturulmasına hizmet etmeleri durumunda kullanmamız gereken ampirik önermelerin doğası üzerinde dururken ve insanların hangi biçimde öğrenecekleri (bu bağlamda ilgili olan) önermelerin, formel analiz önermelerinden temelde farklı bir doğaya sahip olduklarını vurgularken, ampirik araştırma için derhal geniş bir alanın açıldığını ifade etmek istemiyorum. Bu tür incelemenin bize yeni bir şeyler öğretebileceğinden de oldukça şüpheliyim. Daha ziyade önemli olan nokta, argümanımızın gerçek dünyaya uygulanabilmesinin bağlı olduğu olguya ilişkin sorunların neler olduklarının farkında olmamız gerektiğidir; ya da diğer bir ifadeyle söylersek, argümanımız gerçek dünyaya uygulandığında, bu argümanın hangi noktasında söz konusu olgunun doğrulanmaya tâbi hâle geldiğidir.

İkinci olarak; Tartışmakta olduğum sorunların, eski nesil iktisatçıların argümanlarına yabancı gelen türden sorunlar olduklarını, elbette ki,

Piyasa

ileri sürmek istemiyorum. Bu iktisatçılara karşı yapılabilecek tek itiraz şu olabilir: Bu iktisatçılar iki çeşit önermeyi, her gerçekçi iktisatçının sürekli bir şekilde kullandığı a priori ve ampirik önermeleri, öylesine birbirlerine karıştırdılar ki; belirli bir ifade için ne türden bir geçerlilik iddia ettiklerini anlamak, sık sık, tamamıyla imkânsız bir hâle geldi. Son zamanlardaki çalışmalar bu hatadan arınmış durumdadır – ama, kendi argümanlarının, gerçek dünyaya ilişkin fenomen ile ne türden bir ilgisi olduğunu git-tikçe anlaşılmasa bir hâlde bırakmak pahasına. Bütün yapmaya çalıştığım şey, analizimizin sağduyulu anlamına geri giden yolu bulmaya çalışmaktı. Korkarım, analizimiz daha da ayrıntılı bir hâle geldikçe, bu yolu gözden kaybediyoruz. Hatta söylediğim şeylerin çoğunun olağan şeyler olduklarını düşünebilirsiniz. Ancak belki de, insanın zaman zaman kendisini söz konusu argümanın teknik ayrıntılarından sıyırması ve, tamamıyla naif bir biçimde, bütün bunların ne hakkında olduğunu sorması gerekiyor. Eğer sadece bazı yönlerden bu sorunun yanıtının açık olmadığını değil, aynı zamanda bu yanıtın kimi zaman ne olduğunu dahi tamamıyla bilmediğimizi gösterdiysem, amacıma ulaşmış sayılırım.